ОЛЬГА ДОБРЯНСЬКА-КОРЕНЕЦЬ

ЗШИТОК МАЛОГО МОНГОЛА

лев. 14

ОЛЬГА ДОБРЯНСЬКА-КОРЕНЕЦЬ

ЗШИТОК МАЛОГО МОНГОЛА

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
ЛЬВІВ 1943 КРАКІВ

Обкладинка
Мирона Левицького

KZ. 40422 — 5. Друкарня Поліграфтресту, Львів.

ЧИТАЧЕВІ

„Малого монгола“ знала я дитиною. Вона була на який рік старша за мене.

В Перемишлі до парку „на замок,” куди я ходила з моєю мамою, приходили влітку дві дівчинки зі своєю бабунею. Старша дівчинка — це й була „малий монгол.” Так назвала її моя мама і в її устах ця назва не була згірдлива. Навпаки, моя мама щиро симпатизувала з чорнявою дівчинкою, яка своїм негарним личком чомусь то нагадувала їй обличчя монгола. І це наймення звучало в мами майже пестливо.

Я і ці дівчатка були постійними товаришами забав. Вони мали багато гарних забавок, це здебільша дарунки їх багатого дядька. „Малий монгол“ радо давала усім знайомим дітям гратися своїми забавками, а то й роздаровувала їх. Тільки деякі були їй особливо дорогі, забавки „татові“ (себто від тата), як вона їх називала, їх вона не давала нікому.

„Малий монгол” була сміхун „першої кляси,” вигадлива на всякі гри, та мала одну нестерпну хибу: вона була майстер псувати настрої. Серед найкращої забави (якою звичайно сама кермувала), коли ми розбрикалися й дуріли на радощах, „малий монгол“ раптово переставала сміятися, без одного слова йшла кудись у куток, і вже було по забаві. Це було нестерпне, і ми, діти, страшно її

за це не любили, сварили на неї, мало й не били, і погрожували, що більше з нею не будемо гратися. Та малому монголові було це байдуже.

Коли їй було сім — вісім років, її батько занедужав, і старенька пані перестала приходити з дівчатками на Замок. Я втратила „малого монгола" з очей і з пам'яті.

Щойно минулого року ми зустрілися, пробуваючи в Черчі на лікуванні. Як воно не дивно, а ми відразу пізнали одна одну після довгих років розлуки. Привіталися, не скажу сердечно — сердечність не була в її стилі, — але як-не-як дуже приязно. Як склалося її життя — я не питала. Її поведінка, дуже стримана, не давала приводу до цього роду питань, тим більше, що й вона не питала мене ні про що, так начеб ми щойно вчора розійшлися.

Темою наших тодішніх розмов була, поза заввагами щоденного характеру, майже виключно книжка „Проблеми психології", яку я з собою привезла. Порушені в цій книжці питання цікавили її незвичайно і ми на цю тему вели безконечні розмови.

Тимчасом моє лікування в Черчі кінчалося, мені треба було вертатися додому, і я попрощалася з „малим монголом".

Кілька місяців пізніше я прочитала в часописі її некролог. Коли я сповістила мою маму про смерть „малого монгола", вона розжалобилася над нею і за звичкою старших людей, що обличчям звернені у минуле, стала згадувати те, що їй про „малого монгола" було відоме зі спостережень власних і її бабуні.

„Малий монгол" три-чотирилітньою дитиною втратила маму, що померла, даючи життя другій дитині. Опіку над сиротами перебрала бабуня

і піклувалася дітьми зразково. Труд був неабиякий: Не згадуючи неспані над колискою немовляти ночі, „малий монгол" спричиняла багато клопоту. Дівчинка, що досі не розлучалася з мамою, раз-у-раз кликала її, а не бачачи, попадала в непритомність. Бабуня була в розпуці. Тоді домашній досвідчений лікар порадив усунити все, що могло пригадувати дитині втрачену маму і ніколи ні словом про неї не згадувати.

Рецепта показалася влучна. Незабаром дитина перестала кликати маму.

— Зовсім забула, — оповідала бабуня моїй мамі, — ніколи ні словечком про неї не згадає. Аж дивно мені і прикро. Це вже вказує на брак серця, коли дитина змогла так зовсім забути маму, що присвячувала їй увесь свій час.

— Брак серця — це такий органічний блуд, як брак слуху, або брак пам'яті, — боронила „малого монгола" моя мама. Та я вже знала з досвіду, що голубине серце моєї мами любить кожного, і в кожній людині знайде щось добре.

Недавно дістала я з пошти листа і пакет. У листі хтось з родини „малого монгола" повідомляв мене, що вона залишила пакет з моєю адресою і цей пакет мені пересилають.

У пакеті був зшиток, а в ньому записані спомини з дитячих літ „малого монгола". На берегах першої сторінки дбайливо, каліграфічно виписані слова: „Моїй незнаній мамі". За першим листком вкладена знимка: молоде, прегарне личко з теплим поглядом лагідних очей. Висока з пишних кіс старомодна зачіска, медаліон на оксамитці і жабо вказують, що ця знимка з давно минулих літ. Це, певно, мама „малого монгола."

До мене ні одного слова пояснення (пояснення також не належали до її звичок).

З зацікавленням прочитала я ввесь зшиток, але не знайшла пояснення, чому саме мені призначено це писання (у ньому моя особа зовсім не згадується).

Здогадуюся тільки, що призначила їх мені мабуть тому, що вони є почасти ілюстрацією до психологічних проблем, які ми тоді обговорювали. Між іншим, цікавило нас питання, і вона часто до нього поверталася, чи правильні нові психоаналітичні методи, що радять людині викинути з себе словами те, що наболіло, чи радше мовчанкою засунути біль у глибину підсвідомости і цим спричинити забуття його.

Я прочитала записник і віддаю його до ширшого відома. Правда, писаний начебто прихапцем, місцями коструватим неоформленим стилем, що нагадує спосіб вислову „малого монгола," подає він без ладу і складу поодинокі фрагменти з її дитячих переживань. Та якраз такий, який він є, — простий і безпосередній — може бути для батьків чи виховників спонукою — подумати про деякі психологічні питання, а то й поможе кинути хоч би малий жмуток світла в таємні закутини дитячої душі.

Ольга Добрянська-Коренець

В Гребенові, влітку 1939 р.

МОЇЙ НЕЗНАНІЙ МАМІ

Речей мами у нас майже не було. Коли мама відійшла, тато дав мамині речі з хати. „Щоби не боліли", — казала раз бабуня до Мілі.

Осталася мамина робота: твердо набита подушечка. На ній у рядках у різні взірці стоять повбивані шпильки. Є ще й патички з понавиваними нитками і шматок початого мережива. Та з усього наймиліші мені шпильки. Стоять так, як їх поставила мамина рука. Стоять прямо; ні одна з них не впала. Піднесені голівки і напружена постава вказують, що вони ждуть. Коли дивлюся на них, знаю, що вони ждуть на неї.

Перший рядок з краю вихилений трішки поза подушку. Це сторожа, що прислухається і має дати знак: „ось вона йде".

Добре є випросити собі у бабуні цю подушку і ждати писмерку. Шпильки - сторожа найближче вікна. (Дверима виходять тільки звичайні люди). А тепер заплющити міцно очі. Довкола тихо-тихесенько. Серце стало — не б'ється. Ледве чутний шелест, один — другий. Щось дзенькнуло, ніби тихий дзвіночок. Щось заворушилося, ніби вітрець. Вона тут була. Це знаю я і шпильки.

*

Є і фортепіян мами, та про нього не варто й говорити. Він, по правді, не рахується. Бо до нас

приходить тата приятель і грає на ньому. Сильні лапи міцно вдаряють об клявіші. Ніби град каміння сиплеться на голову.

Ці ручища (я б по них била патиком), покриті чорним волоссям, сунуть по клявішах, мов волохаті гусениці. Я певна, вони залишають на них липкий слід.

Бідні клявіші. Вони привикли колись до м'якого, теплого дотику білих чудових рук.

Лапи затерли усі сліди.

— — — — — — — — — — — —

Кого знаю, знаю які в його очі та які руки. Усіх знайомих дочиста, а своїх то й не кажи.

В тата очі трішки сиві, а більш попелясті. Вони ніколи не сміються. Тато сміється, а вони ніби кажуть: „Ми тут ні при чому. Смійся, коли можеш." А самі хоч би трішки посміхнулися. Аніані. Татові очі кам'яні. Люблять задивитися в одно місце. І тоді кам'яніють. Не ворухнуться. Вп'ялятся й кінець.

— Що там бачиш, тату, у цьому фотелі?

Татові очі вже давно встромлені у фотель.

— У фотелі? У якому фотелі? — прокидається тато. Не знає, на що дивився.

Такі вже в його очі: дивляться, а не бачать.

Бабунині очі... ану! вгадай, який їх колір. Перед сто роками були карі. Тепер ніби забагато випрані. Полиняли. Бабунині очі „виплакані", — каже бабуня. То й не скажеш, які вони. Не багато в них барви залищилося.

Очі Санині сині і великі. Сині, як її святкова суконка. А великі на все лице. Поглянеш на Саню, нічого не бачиш, тільки очі. Широко розплющені. Ніби всьому дивуються.

Очі Мілі — тож то мають розкішну барву: чисто волошки. Тільки вони малі. Сміється Міля,

вони стають ще менші. Коли Міля зла (не рухай нічого в кухні!), вони темнішають. Тоді треба їх боятися.

Мої очі... чи і про них треба згадати? Вони темні і були б непогані, і я б їх навіть може любила, та вони біднята мають препоганого сусіда: носище, що розсілося мало не на все лице. З-поза його і очей не видно.

А руки...

Люблю руки тата. Вузькі, довгі з тонкими пальцями — дуже бліді. Та вони втомлені. Сидить тато — вони спадають додолу. Що права втомлена — це так. Вона пише і пише. Але ліва? Хіба задивилася на праву. Думаю, всьому винні рамена. Це вони найбільш втомлені. Коли тато сидить, вони все опущені додолу.

— Чому рамена в тата опускаються?

— Життя налягло, — каже бабуня. (Бабуня все говорить більш до себе).

Так би хотілося штовхнути це якесь життя. Хай би поступилося. Та біда його знає, як це зробити.

Бабунині руки — золоті руки. Усі знайомі так кажуть. Щонебудь спече бабуня — смачне, смачне. Тому бабунині руки золоті. Йдуть свята — усі сусідки до бабуні:

— Спечіть, спечіть, будь ласка, ніхто так, як ви.

Зносять муку, цукор. І бабунині золоті руки печуть вдень сусідам. А собі вночі. Гай-гай, тож то радість! Тоді хай годинник б'є собі і дев'ять і десять — ми й за вухом не пошкрябаємося. Прошу дуже, бий собі скільки хочеш. Цього дня йдеться спати щойно з півночі.

Бабунині руки такі, немовби хтось вигорнув з них усе м'ясо. Залишив тільки шкірочку. Уся вона складається у фалди. А поміж них жили. „Як батоги", — каже бабуня. Бабуня не любить цих

своїх батогів. Піднімає руки вгору і на мить вони зникають

Руки у Сані — один сміх. Коротке це, палюхи широкі, закопирчені. А м'які, ніби з тіста. Саня крутить ними як її до вподоби. Покласти другий палець наверх руки? Прошу дуже. Покладе. Відвернути усі пальці догори? Складуться як пиріжок. Все, що хочеш, зробиш з цими смішними руками. Плету її пальці у кіски, закручую у вузлики. Вложи Сані у дзюб шоколяду, — на все позволить.

Руки у Мілі — солодкі. За дня вони вештаються по горшках. Увечері мастяться гліцерином і лізуть у рукавички. На всю ніч. Гліцерина солодка — то й вони солодкі.

Мої руки — такі собі ручиська. Якби так трішки довші пальці. Натягаю — не помагає. Тому й не можу їх любити.

Тільки часом, коли ніч дуже темна і дуже довга, а в серці гострий камінчик — я цілую їх. Але тоді я їх не бачу. Та й тоді вони не називаються „мої" руки.

Ще очі і руки товаришок:

Очі в Дарки сміються. В них засвічуються веселі вогники. Їм ніби завсіди весело. А руки малі, тріпотливі. Не улежать спокійно.

Очі Ніни ніби щось скривають. Часто хмарні. Дна в них не видно. Руки короткі. Пальці на кінцях трішки вниз загнуті. Загребущі. Усе горнуть до себе.

Сяська має очі зелені. Жмурить їх, як кіт. Вони ласяться. Її руки м'які, теплі, люблять пеститися.

Сиві очі Лінці залізли глибоко в голову. Ніби злі, а ніби сумують. Її руки не знать які. Вони відморожені. Червоні і опухлі.

Очі в Люби дуже ясні. Виглядають, мов зі скла. Вони часто кліпають, ніби лякаються. Руки в неї препогані. Пальці на кінцях згрубілі в кульки. Нігті пообгризані.

Та найважніших очей і рук не знаю.

Очі на знимці дивляться так, ніби цілують. Та вони дивляться вже „звідтіля". А які вони як живі — не вгадаєш.

Руки складені так, що їх не бачиш. У тітки Віри руки прегарні. Дуже бліді, — а нігті рожеві. Ніжні руки. Люблю їх гладити. Та хоч би які гарні, вони не варт рівнятися до рук мами. Бо мамині руки не тільки найкращі, але й інші від усіх рук усього світу.

*

Є такий день, що називається мамина річниця. Це тоді, коли надворі сніг, а забавки з-під ялинки ще цілі.

Того дня тато у своїй кімнаті. Двері зачинені. Дітям туди не можна. А й бабуня йде туди тільки раз. Несе обід для тата. Але тарілки вертаються повні.

На хвилину бабуня лишає відхилені двері. Всуваюся навшпиньки. Тато за бюрком. Бачу тільки плечі. Голова в руках. На кріслі при бюрку майнуло щось біле. Майнуло і розвіялося.

— Мамо, не втікай! Це ж я, як це ти не пізнаєш своєї дитини?...

*

Бабуня принесла з міста щось у папері.

— Ось тобі ляльки.

Люблю ляльки. Та пакунок малий. Що це? Ляльки з тектурки. Гарно розмальовані. І сукні до припинання. Пробую. Крутиш голівкою так як

Маруся? Ні? А в цей бік? А в той? Ов! Голівка в руках лишається. А друга? А третя? Ні одна не рухає голівкою. Усі голівки відлітають. Тож то мені ляльки! Складаю їх за піч.

— Де твої ляльки?

— Я їх поклала за піч, бабуню. Вони не рухають голівками.

Бабуня до печі.

— Навіщо ж ти зіпсувала нову забавку?

І бабуня пацнула мене по руці.

Мені не болить. Тільки так дивно. Цього ще не бувало. Дивуюся. А бабуня вплач: „Що я зробила. Що я зробила. Я вдарила сироту."

Сирота? Що це таке? Це якесь добре слово. Сирота — її не вільно бити. Сирота може й забавку попсувати. І за це не бий! Не можна! От гарно.

І ввесь день тихенько підспівую собі: „Сирота, сирота". Щоб не забути. І тішуся цим добрим словом.

*

Саня має хробаки. Коли небо без місяця, хробаки підлазять до горла. Саня має бомблі під очима. На шиї на нитці зубки часнику. Немов намисто. Сидить собі на ліжечку за сіткою. І наказує.

Сирота (вона в бабуні теж сирота), а ще й з хробаками! Не торкай, така пані. Їй усе вільно, Захотіла б, навіть фіякром на місто поїхала б. Та вона не хоче.

Їй тільки казки. І бабуня читає, і Міля читає, і тато вечорами читає. А я щодня рано. Усі казки геть дочиста. І про марамушку, і про царя Гороха, і про кота мурлику, і про лиса Микиту. А про півника — хоч би сто раз. При цій казці Саня бекає. Півник прощається зі світом. І Саня

збирається плакати. „Світе білий" — каже півник. І Саня вже бекає на ввесь голос.

Дивлюся у книжку, а говорю напям'ять. Надокучило сліпати. Саня слухає.

— Це не так. Там є інакше.

— Навіщо ж тобі читати, коли так добре знаєш.

— Ні, — хлипає Саня. — Читай! Не бачиш, в мене хробаки.

І що їй зробиш? Читаєш, і читаєш, і читаєш. А часник в носі вертить. Аж задихаєшся.

Така тобі часникова царівна!

*

Чудово гратися в пастухи. Пастухи це я і Саня. У нас великі отари овець. Вівці — це кульки, багато кульок. Вони великі і малі, дерев'яні і скляні. А що вже найкраща, це моя маленька скляна синя кульочка. Ніби малюсінький клаптик неба, Білі смужки по ній — це хмаринки. Не віддала б її й за мільони щонайкращих кульок усього світу.

Береться ліску, на кінці кривульку. Простий кінець у руку, а кривулькою гониш кульки. Біжать по долівці, гуркотять, перебігаються. Гонимо свої отари перед себе. Три кімнати за рядком і ще убік дві нижі і через передню довкола.

— Гоп! гоп! — кличу до Сані.

— Гоп! гоп! — відкликується тоненько Саня.

Мандруємо крізь далекі краї і ліси і луки. Переправляємося через ріки. Вівці раз-у-раз розбігаються, кудись втікають, ховаються. Треба їх виганяти з печер. А печер повно довкола. Під шафами, під ліжками. В усі закамарки забігають наші вівці. Нелегко їх пасти. Втомишся. Йдеш спочивати.

— Де ви, діти? Чого то влізли під стіл?

— Ми, бабуню, у шатрі. Зараз варимо кулешу.

Відпочили — і далі у мандри.

— Вовк набігає, — кричу до Сані.

Страшна метушня. Саня не розуміє „ніби". У неї „ніби вовк", це справжній, живий. Вона верещить жахливо. Заплющує міцно очі і гатить кривулькою об долівку. Щосили.

З кухні біжать бабуня і Міля.

— Що сталося дитині?

— Нічого, бабуню. Це Саня вбила вовка.

Увечорі вівці вертаються у стайню. Чи всі є? Ох, леле! Нема найкращої, синенької. Пропала й нема...

Та про це нікому ані чичирк. Так мило думати, що чудова синя кульочка побігла - покотилася далеко, поза край світу, ген-ген аж до мами. І мама сховала її собі на пам'ятку від своєї малої доні.

— — — — — — — — — — — —

У сад! У сад! Нас запросили у сад.

Тільки тато з бюра, ми капелюхи на голову й гайда. Тато і бабуня, я і Саня.

— Там щось цікавого побачимо, — обіцяє бабуня.

У саду поначіплювані на дерева грушки і яблука. Багато їх. Низько схиляються. „Рви," — запрошує пані. Та я не люблю овочів. Хай би так шоколяда висіла. От було б гаразд!

Що ми побачимо? Чи бабуня не забуде показати?

Смеркає. Йдемо далі і далі поміж дерева. Нараз вогонь. Страшенний вогонь. Там, де нема дерев. Великий — великанський горщок висить на ланцюзі. Під ним цей вогонь. Велика купа вогню. Червоні язики облизують горщок. У горшку клекотить. Вогонь розкидає скрізь червоні, веселі м'ячики. Вони скачуть довкола. У диму, уся чорна, якась баба. Вона мішає в горшку. Ложка на сто метрів. Це буде чарівниця. Вилізла з казки і тут варить собі росіл з малих дітей. Трішки страшно. Саня вже бекає. Та рука тата захоронює. Обіруч чіпаються за неї.

— У кітлі варять повидла, — каже бабуня. Довкола цілі гори сливок.

— Повидла зі сливок, — додає.

Яка шкода! Я б усі сливки впхнула у книдлі. Був би баль. А повидло — фу! Погане. Ліпить губи. Та чарівниця потребує повидла. Вона певно зліплює ним губи дітей. Щоб не кричали.

Вогонь погасає. Чарівниця — це ж стара Антошка, — йде до хати. Дорослі балакають. Саня у бабуні на колінах.

Я і діти сторожа чкурнули в сад. Далі і далі. Сад не має кінця.

Та ось брама. Там буда. Коло буди собака. На шиї мотуз.

— Він злющий, — кажуть діти.

— Злющий, бо бідний. Чекай, зніму з нього мотуза.

— Не підходь, — кричать діти. — Вкусить.

— Мене не вкусить. — (Знаю це певно).

Підходжу. Простягаю руку.

— Я сирота, — кажу.

Сиріт не б'ють, то і не кусають, — думається. Та собака про це не знав і укусив мене боляче.

*

Збираюся з бабунею у місто. Бабуні спішно.

— Чого баришся, Лесю? Поспішай, а то я вже виходжу.

— Зараз, бабуню, тільки з янгелом умовлюся.

— Що це ти говориш? З яким янголом?

— З хоронителем, бабуню. Ти ж мені казала,

що він безнастанно мене хоронить. Я з ним умовляюся. Хай він сьогодні не йде зі мною у місто. Хай замість мене, попильнує трохи мою Пуню. Знаєш, як вона раз-у-раз паде. Ніс розбиває. Шкода! Така мила лялька. А мене ти, бабуню, попильнуєш трішки.

— Що ти плетеш, Лесю. Як не соромишся таке верзти. Янгол мав би сторожити ляльку!

І бабуня говорить і говорить. Про душу, що ніби в ляльки нема душі, і всяке інше. Шкода, що бабуня мучиться говорячи. Я і так не розумію. Чому б янгол не мав попильнувати Пуні. Чи це так важко? Чи йому не хочеться? Вже був би згодився, а бабуня все своє.

Садовлю Пуню у крісло і ще раз прошу мого хоронителя сісти біля неї.

У місті сама себе бережу. І під коні не лізу. І не стрибаю на одній нозі. І не йду зі заплющеними очима. (Хоча це страх мило. Вхопишся за бабунину спідницю, заплющиш очі і йдеш навмання. Щоб тільки не ліхтарня, а то гудз на чолі). І за собаками не біжу. Хай бабуня не має зі мною мороки, коли янгол береже Пуню. Така чемність, аж бабуня хвалить.

Вертаємося до хати. Пуня поре носом долівку. Кіт грається нею. Де був янгол? Чому мене не послухав?

Він послухав бабуню. З дорослими не порадиш. Ти своє, а вони своє.

Сама собі про все міркуй. Дорослих не зачіпай. А то все тобі попсують.

От тепер мені біда! Мушу гніватися на янгола за Пуню. То з ким маю тихенько розмовляти? І кого на добраніч поцілую?

*

Вполудне я бабунина „помічничка." Хто найкраще накриє стола? Хто ж як не я. А хіба це легко?

Скатерть совається по столі, як дурна. Раз тут хвіст, раз там. Де середина стола? Сільничка, як королева, розсідається на самій середині. Вилка і ніж рівно побіч себе. Мов жовніри. Ложка напоперек почерез них. Вона вартує, щоб ті не розбіглися по столі. Ще серветки скласти в пиріжок. З пиріжка визирає скибка хліба. Ніби кицька з татового пантофля. Робота готова! Порядно зроблена. Так бабуня любить.

А за тарілки не берись! Хіба це поміч, коли лежиш на долівці, а довкола самісінькі черепки? Краще хай Міля несе тарілки. Вони від неї не втікають.

Коли в мене квітки, або цукерки, бавлюся, ніби мама є в нас. Між моє і татове, ще одно накриття. Під ложкою квітка або цукерок.

Бабуня роздає юшку.

— Щось моя помічничка не вміє лічити. Одно накриття забагато. Забери його.

— Хай залишиться, бабуню, може сьогодні прийде який гість.

І при обіді раз-у-раз крадькома гладжу мамину ложку.

*

Неділя сполудня вліті. Йду з татом на прогулянку. Йду я і тато, і дві мої товаришки, і їх тати, і їх мами. Ці прогулянки — одна радість. Йдемо за місто шумно і весело. А там і збіжжя, і ліс, і квіти, і всякі хрущики.

Обидві мами йдуть наперед, далеко за ними тати, а коло татів ми. Мами дрібно цокотять, і дрібно швидко йдуть. Тати йдуть повільніше. А їх

балачка така, що треба їм щокілька кроків ставати і руками розводити. І поступити кілька кроків і знову ставати. Тому тати так далеко позаду мамів.

А нам з татами добре. Нам ніяк поспішати. Стільки по дорозі роботи. Тут нарвати квіток, там вхопити комашку, зладити їй домик з листя, сплести вінок. — А ще в татів кишень, кишень! А ці кишені великі — великі! Коли тати забалакаються, всунеш туди не одного хрущика і зеленого скакунчика, а то й не один чудовий камінчик. Усе, усе вміщається в татовій кишені.

Сьогодні нам страх весело. Заводимо довкола татів пишний хоровід. Опісля падаємо в траву. Малесенький хрущик сам лізе мені в руку. Чорненький у золоту смужку. Тихенько навшпиньки підходжу і суну його в татову кишеню. Нараз Сяська командує:

— А тепер гайда до мамів!

Ми рвонулися вперед: скоріш, скоріш, хто перший добіжить.

У цю мить вхопила мене татова рука. „Викине хрущика," — майнула думка. Та ні. Задиханий, ніби гнівний, якби не татів голос шепче:

— Не біжи, — там-же нема твоєї мами.

А за хвилину хрипко і м'якше:

— Моя ти, мала сирітко.

Передо мною ніби відкриваються двері. „Сирота" — це ж значить „без мами", нараз зрозуміла я. Хочу чимскоріш просити тата вертатися вже додому, та тверда, гірка галка підходить мені до горла і раз-у-раз треба її ковтати. Тільки стискаю татову руку, що держить мою цупко. Та від цієї руки не пливе до мене миле тепло, як звичайно. Рука тата холодна і чужа. Мене морозить, у грудях тисне так боляче.

Як могла я забути, мамо, як могла я забути, що тебе „там" нема. Та й що дарма шукати тебе по всьому світу.

*

У звичайні дні прогулянки за місто нема.

Тато йде на цвинтар. Йде сам.

— І не пробуй проситися, — каже бабуня.

Дурень пробував би. Мені не треба цього казати. Хіба я не знаю, що на цвинтарі тато мусить бути сам? А може хочеш побачити його очі, які вони стають страшенно бідні? То, будь ласка, спробуй.

Я і Саня йдемо на цвинтар з бабунею. Не часто, бо бабунині ноги старенькі. Несемо квітки — багато квіток. Та мами там нема. Є тільки могила.

*

Що за чудовий дарунок від тата! І так несподівано! Було це так: Йдемо ринком. Там крамниця з меблями. При вході візочок.

— Що скажеш на це, — говорить тато, — якби ми купили цей візочок для нашої Марусі?

Як мило говорить тато. „Ми" — це ніби тато і я, так якби в мене також були гроші. Дихати тяжко від щастя. Я тільки киваю головою: так-так, так-так. І міцно стискаю татову руку. Тато сміється з мене. Входимо у крамницю.

Візочок — одно чудо. Набіло помальований. Будка уся синя. Занавіски з мереживом. І матрацик в середині. І подушечка. Ледве смію торкатися цього чуда. Тато балакає з купцем і до мене:

— Тепер візочок уже твій.

Я не йду, а стрибаю з радости раз на одній, то на другій нозі. Кочу перед собою свій візочок. Скільки в ньому місця! Там сяде не тільки Маруся, але і Ліля і Пуня.

Пополудні ми на замку. У візочку їде вичепурена Маруся, немов царівна. Жду товаришок. Мені так хочеться сказати, що в мене тато, то так як тато і мама разом. Що він сам захотів купити мені візочок. Що цей візочок не зі склепу з забавками, а з великої крамниці, де стоять самі „дорослі" візки. Все це хочеться мені чимскоріш сказати.

Та коли надходить Лінця, я не говорю нічого — однаково не повірить. (Вона кожну забавку мусить виплакати). Лінця копилить губку і каже:

— Кращі були б червоні занавіски. (І я і вона знаємо, що розкішніших за сині у світі нема).

А за хвилину:

— Дай мені повозити.

Зі щастя я стаю дуже добра. Вмить погоджуюся:

— Маєш, Лінцю, повози собі трішки.

Та Лінця раз вхопила візочок у свої руки — не пускає. Не вважає, камінчик не камінчик, гупає візочком, то спускає його раптовно з гори. Мені страшно за візочок. Та нічого не кажу. Лінці прикро буде. Немов жалію їй, моїй товаришці. Прогулянка колись скінчиться (коли б скоріш!), а тоді візочок знову мій.

Врешті вертаємось. Вже недалеко ринок. Там мешкає Лінця. Прощаюся і кладу руку на ручці візочка. Та Лінця своєї не здіймає. Цупко держить. І нараз бекає на ввесь ринок. Вона ні за що не віддасть візочка.

Мені стає гаряче. Не розумію — я не можу взяти свого візочка! Міцніш стискаю ручку візка. Та тато говорить до мене:

— Уступи, дитино, ти ж старша — (цих марних п'ять місяців!). Лінця побавиться і віддасть.

І батьки Лінці просять:

— Уступи нечемній Лінці. — (Чому ж вони не сварять її, коли нечемна).

— Будь добра, — просить тато.

(Як несправедливо! Мені це говорять, що стою тихесенько, а не Лінці, що реве на всю вулицю).

Тато просить — нема ради. Виймаю з візочка Марусю (не залишу ж її на чужі руки). І біжу, не оглядаюся.

Вночі беру Марусю до свого ліжка. Їй сумно. Мушу її потішати. Де стоїть візок у Лінці, чи сплять у ньому її ляльки — усе це не дає спати. І ми тихо-тихесенько шепочемо про це з Марусею.

Вранці приносять візочок. Хіба це мій візочок з вчорашнього дня? Занавіски вже не такі чудово сині; ручка ніби стерта від рук Лінці. Візочок вже не чудо, а такий собі звичайний ляльчин візок. Ставлю його в кут між ліжко і двері та складаю в нього усі ляльки - каліки: з поламаними руками і ногами, без волосся, а то й старого коня без хвоста. Маруся вже там спати не хоче. І я її не намовляю.

— Не їдеш візочком? — питає тато, коли йдемо на прохід.

Не хочу тата утернити і кажу:

— Сьогодні Маруся нездужає, — або:

— Сьогодні буде буря.

А Лінця вже для мене не Лінця, а Лімпа (її ім'я Олімпія). Тато не любить, коли її так кличу. Та дарма. Вона для мене так і останеться. Лімпою. Кращого імення шкода для дівчатиська, що беканням видерло товаришці ще небавлену татову забавку.

— — — — — — — — — — — —

Вранці Міля йде на торг. Бабуня питає:

— Що хочете на обід?

Що на обід — значить: що на друге. Бо перше щодня те саме: росіл. Хоч би як надоїло.

Наш лікар сказав:

— Росіл найздоровіший, росіл дає силу.

Коли не хочемо їсти, Міля каже:

— Росіл дає таку силу, що хоч дуба з корінням виривай.

От що! Тому в нас щодня росіл.

— Що на обід? — питає бабуня. А за плечима бабуні вже стоїть Ксеня. Шепоче:

— Киш-киш, киш-киш.

(Вона над все любить кишки). Її очі вдивляються в нас. Її очі наказують. І ми говоримо:

— Хай будуть кишки, бабуню.

На обід їмо кишки, аж давимося. Так треба. За два дні знову кишки. Перець у них. Увесь день п'єш після них воду. Аж у шлунку булькотить. Та хіба можна інакше? Спробуй не сказати „кишки". А під вечір, коли бабуня піде до знайомих, ми самі з Ксенею. Як Ксеня зла, страшить нас. І в дзеркалі щось страшне побачиш. І злодій прийде нас забрати. І павуки вилізуть з кутів і випʼють з нас кров. Різні страхи наговорює Ксеня. А вкінці:

— Здорові сидіть, нічого не говоріть, — і гургур сходами вниз.

Ми самі. Саня тягне мене за суконку, не дасть рухнутися. Сидимо у кутку канапи, задом до дзеркала. Ледве дихаємо. Руки спітніли, аж липнуть. Мурашки за спиною. Не говоримо — голос у порожній кімнаті такий страшний. Таки краще, хоч би день-у-день їсти кишки.

— Що вам діти так захотілося кишок? А все залишається на тарілках. Чому ж їх не їсте? Що це за мода?

Ксеня стоїть, і я кажу:

— Ми дуже хочемо кишок, бабуню. Тільки що їх не годен їсти.

— От смішаки! Відтепер сама придумаю обід, — каже бабуня.

І ми вже не їмо кишок. Та ми в цьому невинні.

*

Приїхати на село, це не абищо. Там все інакше. Увесь день дивуєшся. Хата низенька, ніби ще не виросла. А подвір'я велике - величезне. Хатні вікна близько землі. Ми зі Санею раз-у-раз то в хату, то з хати. Думаєш, дверима? Ні, куди там! Вікном. Приставиш стільчик і скік! Чудово!

Увечері на подвір'і різні звірі: і коні і корови і вівці. Усі живі, правдиві. Йдуть спати до стайні. Сані страшенно подобаються корови. Йде за ними у стайню і мукає му-у-у, му-у-у. Немов то і вона коровця. Прибігає задихана.

— Бабуню, бабуню, корова випила багато-багато молока. Воно з неї аж ллється.

Мені найбільш до вподоби телята. Весело стрибають по подвір'ю. Хвіст догори — файт — файт. А я собі за ними. Навипередки. Гонимо й гонимо. Аж бабуня сварить:

— Розбрикалися мої телятка!

При цьому пропадає моя стьожка. Пишна червона кокарда, нав'язана на верх голови. Теля махнуло язиком. І по стьожці. З'їло. От диво! У нас в місті стьожок не їдять.

А тітка, що ми до неї приїхали, премила. Смішна, а смішна. Балакає і балакає, усе щось до сміху. А руки в неї безупинно рухаються. Ніби й вони говорять. Сама сміється і ми засміваємося. Славна тітка. І Саня її любить. А ще більш її паляничкі з вишнями.

На селі нема черевиків. Пастух босоніж, дівчата

босоніж, старий візник. босоніж. Як не шпурну своїм черевиком під ліжко.

— Бабуню, і я хочу босоніж.

Бабуня не знає, дозволити чи ні.

— Ніколи ти босоніж не ходила. Треба біди, перестудишся.

Ми з Санею в крик:

— Бабуню, будь добра!

А Саня:

— На селі навіть не вільно в черевиках ходити.

Танцюємо довкола бабуні усякі вихиляси. Бабуня всміхається. Це вже добре. Значить, згода.

У теплий пісочок всувається босу ногу мов у шовк. А в травичку ще краще! М'якенько як по килимі. Не годен бавитися. Раз-у-раз оглядаєш свої босі ноги. І баламкаєш ними.

Під вечір іде до нас бабуня. У руках наші черевики. Рятуйте, люди добрі!

— Ще трішки, бабуню, ще трішки!

Дарма. Черевики на ногах. Ведуть нас у хату.

Другої днини я хвора. І голова і плечі. У плечах шпильки колють. Язик засох. Лікар з міста. Гіркий лік у флящинці. І ще щось гірше: пекучий пластер. Лежу. Нудно. Стіни усі білі. Нічого на них не придумаєш. У вікнах густа зелена сітка. А там Саня десь на траві гуляє...

Відчиняються двері. Щось мені несуть. Ох, ох, ох! Малесенькі курятка ніби чепірхаті жовті клубочки. Тітка висипає їх з решета. На мою ковдру. Які малюсінькі, які смішні. Лізуть по ковдрі, перевертаються, ціпкають. По подушці їм страх високо. Ніби на височезну гору. Лізуть і лізуть і скочуються додолу. Хапаю їх, цілую мохнаті голівки. Кладу в дзьобики крихітки булки. Два найкращі дістають червону стрічку на шийку. Забава, а забава!

Входить ще раз тітка. У неї під запаскою щось сховане. Йде поза мене. Нараз чую на плечах щось мокре і гаряче. Ох, леле! Це ж гірчичний пластер. Знаю його. Пече мов вогонь.

Це зробила тітка. Як жаль! Хай би була поклала й десять пластрів. Ще гірших. А сказала б: „Кладу пластри, Лесю, потерпи". А так...

Я любила її руки. Трохи червоні, але такі веселі. А тепер — що це за руки? Крадькома з-під запаски, мов злодії які.

Відвертаюся до стіни. Не хочу бачити ні тітки, ні її курчаток.

— Бабуню, чи „мус" цілувати руку тітки, коли від'їздитимемо. Може б ні, бабуню?

Бабуня непокоїться. Кладе мені руку на чоло.

— Леся забагато говорила, забагато сміялася. Гарячка більшає.

Тітка приносить велике решето. У ньому квочка. Ставить на ліжко. Курчатка ціпкають. Бабуня і тітка кладуть їх у решето. Вони смішно лізуть одно почерез одно. Чим скоріше сховатися під крило квочки. Вже всі вмістилися. Усі поховані між пір'ям. Як їм там м'яко і тепло.

Так м'яко і тепло мусить бути дітям, що пригортаються до своїх мамів.

*

Сиджу на лавці перед хатою. Немов стовбур який. Чого то на мені нема. І коцик на ногах і плащ на плечах, уся закутана у величезну хустку, а ще й волічкова шапка на голові. Це я вперше після хвороби надворі.

Бабуня до хати, а я одно по одному: на землю, на землю. І вже у самій суконці.

Сонце так мило скобоче лице і руки.

Тепло, гаряче. Задерла носа догори до сонця

і радію. Бабуня знову біля мене. Бачить, що спека, не сварить.

— Тож то наша Леся сьогодні гарно виглядає, — хвалить бабуня. — Дай но їй дзеркало, Саню.

Гарно? Може й справді? Та ні. У бабуні „гарно“ значить „здорово“.

Саня вже біжить з дзеркалом. По дорозі садить до нього кумедні міни. Відсуваю дзеркало:

— Не треба.

І без дзеркала знаю, яке в мене лице. Нецікава.

— Дай, Саню, краще Фіка мені на коліна. — Фік вдає велику собаку. Розтягається на колінах. Таке смаркате, а сопе як старе. Дрімає. Дрімаємо обоє.

— Чого вертишся, Фіку? Чого тобі треба?

На подвір'я вбігла Нора. Гавкає, шукає свого малого. Фік вовтузиться на всі боки, не може злізти. Йому хочеться бігти до своєї мами. І бумс! Падає на землю. Виск страшенний. Вищить і пищить на всі голоси. Нічого йому не сталося. Біжить до мами і не перестає бекати. Не видержу! Як не можу, а встаю і по шкірі його, по шкірі, пац, пац, пац!

Бабунина рука відсуває мене.

— Як тобі не сором бити таке маленя?

Не сором мені, не сором. Хай йому буде сором, дурневі такому. Мама його кличе. До неї він біжить. Трішки надтовкся. Та мама його жде. Попестить, приголубить. А він верещить. Ще раз йому „пляцка“, ще раз і ще.

— Як діти злішають у хворобі, — сумує бабуня. — Леся ніколи не була така злюща.

Та я буду ще більш злюща. І він ще дістане від мене. Бо як же? Чого вищить проклятущий? Хіба не варт і не так потовктися? І голову розбити? І хай би боліло. Страшенно боліло. Цього

не чуеш. Мусиш бігти — бо мама кличе. Бігти, хоч би на край світу...

Гов, дурню! Про що це ти? Дарма. Твоя тебе напевно ніколи не закличе.

*

Сьогодні кожна з нас приносить на „замок” ляльку. Сьогодні лялькине гуляння. Усі лялькі мостяться немов пані які, на лавці. Зразу підвечіркуємо. Є для ляльок усякі ласощі: і цукерки, і тісточка, і овочі, навіть прецлі. (Бабуня не дає їх їсти). Попри ляльок поласуємо і ми.

Тепер запрошуємо ляльки в танок. Гуляємо то з ляльками, то одна з одною. Гуляння таке, що аж голова ходором ходить. Кожна гуляє, як сама хоче: Люба скаче на одній нозі. Дарка держить ляльку високо над головою, крутиться і аж кричить з радости. Я гуляю як старий слон (той з цирку): туп-туп, туп-туп. А Ніня вхопила дві ляльки нараз, трясе ними і дріботить ногами. Та гарно гуляє одна Саня. В неї гуляють не тільки ноги, але й руки й голова. Гуляє сама. Лялька заваджала б. Її руки літають немов метелики. Голівка хиляється то в цей, то в той бік. Коли Саня розгуляється, усі стаємо. Дивимося на неї. І плещемо в долоні. Тоді Саня дрип-дрип-дрип до бабуні на коліна.

Нагулялися. Ляльки втомлені йдуть спати. Ніня заколихує свою ляльку:

— Спи, спи, моє янголятко, — промовляє до неї.

Лялька — брудас-бруденний, волосся розкуйовджене, одно око вибите. Уявляю собі цю мацапуру як янгола з крилами і заливаюся сміхом.

— Ото мені янголятко — невмиване! І де в нього крила?!

Ніня вся настобурчується. Її очі стають злі.

— Вона і без крил моє янголятко. А звідкіля ти знаєш, як говорять мами до своїх дітей? — Мовчу. Твоя правда, Ніню. Не знаю і не знатиму ніколи.

Лишаю мою ляльку. Хай Ніня бере її собі. У неї ліпше їй буде.

Другого дня в мене велике шорування. Усі ляльки миються. Чешу їх, аж волосся тріщить. Вдягають щонайкращі сукні. Сідають рядком на канапі.

Кличу Саню.

— Усі ляльки дарую тобі, Саню. Бери їх. Я вже не буду гратися ляльками.

Саня кривиться. В неї досить своїх ляльок. Вона має з ними не абияку мороку. Санині ляльки хворовиті. Вранці і ввечір вона коло них заходиться. Цій обвине платком руку, тій перев'яже голову, іншій помастить ноги, а ще іншій покладе компрес на шию. Роботи, а роботи! Навіщо ж їй ще більше клопоту. Стоїть і думає. Вкінці ласкаво вибирає дві.

Решту пакую у клунок і даю дітям сусіда. Вони мають маму.

— А Маруся залишиться? — питає Саня.

— Маруся? При чому тут Маруся? Тож то ця Саня невторопа! Хіба Маруся звичайна лялька? Маруся моя товаришка!

*

Саня не хоче старих казок. Давай їй нових. І не з книжки, а просто з голови.

Розказую, що тільки на думку попаде. Довгі на сто метрів казки.

А Саня хоче усе наперед знати. Почну, а вона:

— А який буде кінець? Веселий, чи треба плакати?

Не скажу. Сама ще не знаю.

Коли хмарно і дощ — усі в казці вмирають. В погоду, в сонце, — справляють весілля, гуляють. Або йдуть собі в далекий світ, на мандри. Такі мої казки.

Та моїх найкращих казок не почуєш від мене, Саню, ніколи. Їх розказую собі самій у ліжку перед спанням. Про те, що могло бути. Про те, що пропало.

Ти виросла собі на бабуниних колінах. Тобі за нічим не жалко. І ти їх навіть не зрозуміла б — маленька бабунина доню.

— — — — — — — — — — — — —

Коли у вечір наближається восьма, Санині великі очі стають малі. Бабуня каже:

— Ой, ходить сон коло вікон...

Нам треба йти спати. Я — татова доня — сплю з татом в одній кімнаті. Саня — бабунина доня — з бабунею у другій.

Нас кладуть у ліжка за сітку. Увечері тато ще в клюбі. Страшно самій у кімнаті. І Сані теж. Бабуня ходить від мене до Сані. І від Сані до мене. Ходить і ходить, доки не заснемо. Часом думає, що вже — хоче відійти. Та ні! Ще котрась обізветься. І бабуня знову починає свою мандрівку. Доки бабуня — доти безпечно. Коли спиш і це не поможе. Летиш кудись у сон. Бабуня зостається далеко — хоч би стояла зараз біля тебе.

Мені сниться щодня той самий сон — страшний, а страшний: До нас приходить пан. Лице темне, очі такі сині — аж ніби кричать. Окуляри в чорних рямцях. Сідає коло печі за стіл. Прийшов мене забрати. Тато і бабуня теж за столом. Не рятують.

Очі пана такі, що не дають рухнутися. Руки стають тяжкі. Ноги тяжкі. Не втечеш. Хочеш скóчи-

ти. Не сила. Прокидаєшся. Серце б'еться, — аж болить.

День-у-день цей сон. Аж боїшся заснути.

А ще й другий — теж страшний: Я на горі. Шум — гора обривається. Лечу кудись у провалля. Кричу. Перестану кричати — пропаду. Криком хапаюся, зачіпаюся об щось. Криком видобуваю себе на верх.

Голос тата будить мене:

— Болить в тебе що, Лесю? Так кричиш!

— Ні, тату, — прикладаю татову руку до лиця. — Але я вже на верху.

Тато не знає, про що це я. „Спи, спи", — обтулює мене ковдрою, — „і не бійся. Я біля тебе."

Смішний цей мій тато (не скажу дурненький). Він не знає, що коли полетиш у сон — ніщо тобі не поможе. Ніщо не захистить: ні татова, ні бабунина рука. В середині (там де сон) ти завсіди сама. Сама-саміська. Хоч би сто людей було довкола тебе, хоч би тисяча людей хотіли тобі допомогти. На ніщо здалося. Чи в тебе болить, чи тобі жаль — з усім мусиш сама битися. Там ти одна, мов у порожній кімнаті. Тому й нічого не говори. Бо навіщо?

А може... Може, сама тільки мамина рука. От так на голові. Прогнала б відтіля і жаль і поганий сон.

Чого це дурневі забаглося...

*

Хто плаче, в того м'яке серце, — казала Міля. М'яке серце — це добре серце — каже бабуня. Хто не вміє плакати, той має серце тверде; ну і, певно, недобре. Мені страшенно соромно: я не вмію плакати. Рада б, а не вмію. Чи є на це рада? Маруся не знає. — Якби так можна вибрати собі

серце, яке хочеш. От крамниця: — Яке тобі серце? — „Найм'якіше і найдобріше." Та так добре нема. Маєш тверде, то так і носи собі його до кінця.

А моє — страх тверде. Як зачне тиснути, аж болить. Певно тоді твердішає ще більше. Від нього відриваються тверді грудки. Підкочуються під горло. І ковтаєш і ковтаєш, аж очі тобі вилазять.

Тепер вже всі-всі знають, що я не вмію плакати.

Саня дістала книжку з малюнками. З цієї книжки можна грати „театр". Є там гарна історія. Трішки з плачем, а трішки весела. Є царенко і царівна, і їх дитина і їх слухи. Царенко пішов на війну. Воював і воював і не вертався. Царівна була добра і ждала. Та недобрий слуга доніс неправду на царівну. Що царівна гуляє, гроші розкидає, царенка забуває. Царенко розгнівався і велів її убити. Та кат пожалів царівну. Сказав, що убив її. А він пустив її в ліс. Вона жила з дитиною в печері і гірко плакала. Царенко вернувся і знайшов її в лісі. Виявилася правда. Царенко взяв царівну з дитиною у палату. І було їм добре і весело. А брехливого слугу вкинули у в'язницю. Добре йому так!

Царенко був сусід Прокіп, а царівна я. Дитина — Маруся. Недобрий Охрім був дядько Олесь. (Такий смішний дядько, тільки трішки старший за мене!). Саня була двірська служба.

Театр ішов у порядку. Приходили знайомі діти дивитися. І все було добре. Тільки як треба плакати, то я ані руш. Ні сльозинки не пущу. В печері то ще-ще. Заслоню рукою очі, ніби плачу. Та приходить царенко: — „На твоєму личеньку сльози". Ох, леле! А моє „личенько" сухе. Я тоді крадькома мочу його водою. Очей піднести не година, так соромно.

Сані надокучило бути службою. Тільки кланяй-

ся і кричи: „слава“, або „хай живуть“. Нудно. Їй хочеться бути царівною:

— Царівна має плакати, а ти не вмієш.

Що скажу? Хіба вмію?

— Я буду царівна, — каже Саня. — Кожний знає, як я плачу.

Тепер я служба, а Саня царівна. (Така мала царівна!).

Саня хоче показатися. Вона вже плаче, коли царенко їде. А в печері і не плаче, а чисто заводить. Царенко вертається і каже до царівни Сані:

— На твоєму личеньку сльози.

По правді, то мав би ще сказати:

— Вони ллються тобі теж з носа і з бороди.

Та у книжці так не стоїть і він цього не каже. Тепер Саня має обтерти сльози, всміхнутися, „мов сонце“ (так є в книжці), і піти з царенком у палату. Та Саня далі плаче. Плаче і схлипує. І не годна перестати. Коло очей хустка, уся мокра. (Простирало здалося б). Сідає на престіл. Корона на голові. Двірський почет (це я) кланяється: „Слава“, „Слава“. А тут царівна — не царівна, а якась плачка. Скажи сама, Саню, чи може бути така забекана царівна?

Тепер ніхто вже не є царівна: ні я, ні Саня. Сталася біда. Недоброго Охріма пхали у в'язницю. (У кут за скляні двері). Він розлютився. Тарахнув по шибі. Кров з рук. Саня кричить з жаху. Прибігає бабуня:

— Щоб мені не було більш такої забави.

І театр пропав. Тільки мій сором залишився.

*

Тато трохи нездужає. Поїхав полікуватися. У купелі, далеко. А ми з бабунею їдемо до дідуся, брата бабуні. У гори. На ціле літо.

Ніхто не вгадає, яка це їзда. Виїжджаємо з хати — ану коли? У самісіньку північ. Так. Щоби приїхати туди коло полудня.

Ні одна товаришка ще так не їхала. І я щойно вперше.

Вже давно кожного дня пакуються речі. Ми теж складаємо наші клунки. У кутку Сані ціла гора. Ляльки вже в капелюхах, їх ліжка і візок і ляльчина постіль стоять напоготові. Ще трохи Саня щось докладає. Усю хату вивезла б. Є вже там усі її звірі, кухня, доміно, крамниця, жовніри, льотерія, а також каруселя. До цього Саня додає куски підков і камінчики, що їх по дорогах збирає. Бабуня тільки охнула, як побачила цей крам.

Я нарадилася з Марусею. Не беремо забавок. Там у горах є ліс. А в лісі, казала бабуня, є зайчики і серни і олені, а то й ведмеді. І без забавок буде забава. Пакую папір листовий (листи до тата) і порядний „нотес“. Ще й рисунковий зшиток і крейдки. У „нотесі“ запишу імена всіх зупинок, де тільки стає поїзд. Інакше як знатимемо, куди вертатися? А у зшитку намалюю гори.

Сьогодні їдемо. Пополудні бабуня кладе нас спати. Та хіба хто годен?

У вагоні маємо свою кімнатку. Ми самі. З нами їде ще Юрко, наш свояк. Він теж до дідуся на вакації.

Вагон премилий. Довкола, за вікном темінь. Ми ніби в якійсь захисній коробці. Полетимо в світ.

Поїзд рушив. Я і Саня стоїмо. Нас шпурнуло, ми падемо на лавку. Так смішно. Тепер вдаємо, що нас шпуряє. Летимо одна на одну, бабуні на коліна, на Мілю. Завертаємося. Дуріємо страшенно і регочемо, регочемо.

Та бабуні вже досить цього. Пригадує, що ми не вечеряли. Хіба можна було, коли знали, що

там на двірці поїзд жде на нас. Уся вечеря з нами в кошику. Бабуня виймає і роздає хліб і курчата. Така смішна вечеря на подолку.

Бабуня дає теж Юркові:

— Юрку, маєш курку.

Ми в сміх: бабуня говорить віршем!

Всі починають і собі віршувати. Саня скаче з курячою ніжкою в руці, і я кажу:

Хочеш їсти —
Мусиш сісти.

Тепер Саня махає руками: тихо! Вона думає. Видумала:

У дідуня
Велика пампуня.

— В якого дідуня? — питаю.

— А в якого ж? В того, що до нього їдемо.

— А що значить „пампуня"?

— Нічого не значить, — каже Саня, — це тільки так, щоб був вірш.

От мудрагель наша Саня!

Я дивлюся у вікно і віршую:

Летять іскóрки —
Будем їсти цукóрки.

Цей вірш подобається Сані страшенно.

Вона його нашіптує бабуні то в одно, то в друге вухо. Аж бабуня мусить встати і вийняти з валізки цукерки.

Заїдаємося цукерками і наввипередки плетемо різні ніби-вірші. Сміху, а сміху.

І Міля відважується вкінці:

Їдемо до Козьóви —
Там будуть корови.

— Славно! — б'ємо в долоні. І Міля дістає за вірш найбільшого цукерка.

Врешті бабуня закінчує забаву:

Йдіть уже спати,
Завтра треба рано встати.

Я ще прошу Мілю (вже не віршем, а по-людськи) будити мене на кожній зупинці, щоб записати у „нотесі". І кладуся спати.

Вже лежу на лавці. У голову приходить іще вірш:

Мамо, моя мамо, де тебе шукати, —
Ніде, моя мамо, тебе не видати...

Та це вірш уже тільки для мене. Присуваю Марусю ближче до себе і засипаю.

Розплющую очі: день. Де я? Напроти мене дрімає Міля. Усе пригадується.

— Мілю, де мої зупинки? Що я тепер запишу?

Міля заспала. Юрко обіцяє списати мені їх з пам'яті. Та це вже не те саме. Навіщо тоді здався „нотес"?

*

У наш переділ входить пані з дитиною. Пані молода, гарна. Дитина маленька. Така собі лялечка. Волоссячко кучерявиться, очиці сині, гарні.

— Скільки їй рочків? — питає бабуня.

— Два, — каже пані.

Два роки... А так. Я тоді теж мала свою маму.

Примощуюся у кутику напроти пані. Прижмурюю очі, ніби дрімаю, щоб Саня не займала.

Хочу бачити паню і дитину. Це могла б бути моя мама і я. Тільки, що дитина гарна.

Крізь шпарки очей бачу все. Може і я так їхала колись з мамою. Може й мене несла так мама, пригорнену до себе. Може й мене так цілувала...

Пані така мила. Сміється чудово. Кладе малу на подушечку:

— Дай нозю, пташко.

Дбайливо знімає черевичок, панчішку. Роздягає суконку. Цілує грубі рожеві ручки. В мене коло серця стає невимовно тепло. Ніби хтось там свічку запалив.

А пані далі порається біля малого бельбаса. Кінчиками пальців відгортає кучерики з-над чола.

— Може спатоньки будеш, рибонько?

Нараз нагадала:

— Таж їстоньки треба моїй зозульці!

Великий бішкопт у малій ручці.

Мале запихається і баламкає нозями.

Заплющую очі. В устах почуваю смак бішкопта, на руці дотик коханої руки.

Нараз голос бабуні:

— Збуди Лесю. Вже Стрий. Пересідаємо.

Не поможе. Встаю ліниво. Складаємо клунки. Висідаємо. Ще раз обертаю голову в сторону нашого вагону. У вікні стоїть гарна пані. Притуляє лице до малої голівки.

— — — — — — — — — — — —

В Стрию один поїзд нас викинув, а другий візьме щойно за чотири години. Сидимо на двірці в ресторані.

Нотес придався. Виймаю його. Вириваю картку з іменами зупинок; вони примістяться десь далі. І записую на першій сторінці:

пташка
рибонька

і з усіх найкраще слово: зозулька.

Воно написане червоною крейдкою.

Це так, щоб не забути.

Буде про що думати вечорами в ліжку, поки заснеш.

*

Коли кондуктор кличе: „Сколе" — висідаємо. Ми вже серед гір. Які великі, які страшні. І „Замок" в Перемишлі теж гора. Та де-де їй до цих. Вони ніби люди, що забагато виросли. Позатикані темним лісом, наче в жалібному одязі. Головами лізуть у небо. Боїшся, щоб не звалилися на тебе. Ох лишечко! Кісток не позбирав би.

Гори стоять обабіч дороги. Така тобі грізна сторожа. Насупилися і чогось пантрують. А дорога бідака впала їм під ноги і побіліла зі страху.

Сідаємо на дідусеву бричку. Я біля візника. Глянула перед себе. Скрикую:

— Бабуню, злізаймо!

Це не жарти. Гори з обох сторін подали собі руки через дорогу. Не пускають.

Та візник Степан тільки сміється. Закопирчив широкого носа і жене коні. Як це він зробив, що гори розступилися? Вони, мабуть, граються з нами. Раз сходяться, то знову розходяться. Все таки я їх боюся.

— Не горбся, Лесю. Випростуйся!

— Не можу, бабуню. Гори налягли на плечі, пригнічують. Негодна простуватися.

На гори не дивитимусь. Хай собі там стовбурчаться. В мене коні. Жваві, чудові. Один білий, другий вороний, а біла латка на чолі. Кричу до них: „вйо, вйо", то знову: „гайта, вісьта", (так говориться по-конячому). Вкінці випрошую у Степана віжки. І шумно в'їздимо на дідусеве подвір'я.

*

Міля сидить у дідусевому городці і плете на дротах панчоху. Тепер добре її випитати.

— Мілю, чи мама любить свою дитину, хоч дитина її погана?

— Кожна мама любить свою дитину, — відпо-

відає Міля. — Навіть малпа. (Міля ходила з нами у менажерію), любить своє малпеня, хоч воно яке погане.

— Так. Але малпі не штука. Вона сама погана. А що, як мама гарна, як мама дуже гарна, а дитина таки погана, то що, Мілю, то що?

— Ет, крутиш мені голову не знать чим і я згубила очко...

Міля не знає.

*

Що в горах найкраще? Кладки. Що найпоганіше? Авжеж що жентиця.

Кладка перекинена через річку. Йдеш кладкою, вона під тобою гойдається. І ти йдеш, немов танцюючи. Під тобою внизу річка журчить, а ти собі високо гуляєш по кладці. Не бійся, бабуню, не впаду! Є поруччя. Увесь день ходила б кладками.

Про жентицю краще не згадувати. Ніколи не подумала б, що така гарна, мила овечка дає таку погань. Скоріше сподівалася б цього від свинки.

— Не знаєш, як смакує жентиця? — Ой смакує! Не пробуй, як не мусиш.

А ми мусимо.

— На це в гори приїхали, — каже бабуня.

О шостій годині ранку будять нас. І сунуть жентицю: жовта, товстезна, а запах смердючий. Заплющуєш очі, затуляєш носа і п'єш. Бо від жентиці легені стають мов із заліза.

*

Вчора приїхали до Козьови тітки. Сьогодні йдемо з ними на полонину. Бабуня ні, як їй вилізти!

Пів дня ліземо на гору. Усе лісом, та лісом. Але варт! На горі чудо! Ліс кінчається. Ясно. Травичка по пояс. А як широко видно, гей! — гей!

Гори тут нестрашні. Порозсідалися кругом довкола, одна біля одної. Ніби добрі сусіди, що над чимось раду радять. Не всі чорні, не всі з лісом. Багато ясних, веселих, з травичкою.

Лежу на землі горілиць. По лиці лоскочуть комашки. Над головою бджоли завели собі гучне гуляння. По небі поволі сунуть хмарки. Вони ніби приглядаються, кудою злізти б їм на землю.

Лежу під височенною смерекою. Її шпиль коле небо. На шпилі повисла хмаринка і моргає до мене. От так би по смереці на шпиль. І легко-легесенько покластися на хмаринку:

— Неси мене.

— Куди тебе нести? — питає хмаринка.

— Не грай дурника, хмаринко. Куди ж би? До мами.

*

Як не хочеться, а треба вже раз намалювати гори. Обіцяла татові. На це й коробка з крейдками.

Рисунковий зшиток ще увесь чистий. Починаю. Зразу синє небо і білі хмарки. Зелена крейдка для гір заярка. Вони темні. Малюю їх начорно. На зрубі малини начервоно. У ямі між горами хати. Вони — бронзові. Поміж них річка — синя. Через річку дві кладки — жовті. На одній кладці я, на другій Саня. Сукні на нас — червоні. Бабуня на березі річки простягає за нами руки. Бабуня у чорному. Нижче хат левада — зелена. На ній овечки — білі та чорні. Поміж овечками стоять глечики — мальовані нажовто. На них написано „жентиця".

Малюнок скінчений і підписаний:

— Ці гори малювала Леся.

Це для мого тата. Тато дуже любить гарні малюнки.

*

У дідуся гості. Вечором відходять. Ми проводимо їх.

На небі скрізь поначіпані зорі. Часом відривається одна зоря. Падає. Певно там на горі янголята граються в пастухи, як я зі Санею. Їх золоті кульки часом втікають. Тоді падають зірки. Ніхто про це не знає. Тільки я. Так хочеться кликнути: „Гей, пастухи там угорі! Гей-гей!"

Один гість каже, що коли падає зірка, і у цю мить щось собі побажаєш, так і буде. Усі вигляда́ють падаючої зорі. А тоді кожний кричить, чого хоче. Хтось: „купу грошей", хтось: „добру посаду", хтось: „гарну жінку". Одній панночці підказали: „чоловіка". А Саня кричить: „паяцика, паяцика". І б'є в долоні і підстрибує, наче вона сама цей паяцик.

— А ти, Лесю, нічого не хочеш? — питає тітка.

Знизую плечима. Що поможе? Чи можна завернути кого „відтіля" на цей світ?

З татом сталося щось страшне. Розкинене ліжко. Тато на ньому. Не рухається. Очі не бачать. Руки додолу. Лікар. Два лікарі. Шаплик повний льоду. Метушня. Жах.

Уся дрижу, ніби не тато, а я наликалася льоду.

З кімнати тата нараз крик, ніби хтось падає. Це татів голос. Якийсь дивний. Слів не розбереш. Та відтак: — „Лесю! Саню! — Лесю! Саню!" — Безнастанно. Все і все. Невиразно, тяжко.

Біжимо до тата. Але тато не кличе нас. Він нас не бачить. Ми йому непотрібні. Він падає кудись. Падає у якусь прірву і криком хапається, криком зачіпається за цей світ. І я кричу: „Тату, тату, тату!", — щоб помогти йому, щоб зачепився.

Та бабуня бере мене за руку. Виводить у кухню: „Тут кричи". І зачиняє двері. Бабуня не розуміє. Навіщо „тут" кричати. „Там" треба кричáти, татові помагати.

Та двері зачинені на ключ. Клякаю під дверима і у щілинку шепчу раз-у-раз разом з татовим криком: „Рятуйся, тату, рятуйся, рятуйся!" Що зроблю більше? Може йому це хоч трохи поможе. Він же мусить почути, як цупко його держу. Як міцно його не пускаю. Руки сціплені в п'ястуки, аж піт на чолі. „Рятуйся, рятуйся, тату!"

Увечері приходить тітка. Хоче забрати нас на ніч до себе. Втікати від хворого тата? Хапаюся за одвірок. Не хочу. Не піду. Та бабуня: „Як діти підуть, буде мені за них спокійніше". І ми йдемо. Мусимо йти на гору до тітки.

Там пані, тітчина приятелька. Дивиться на нас і до тітки по-німецькому. Щоб ми не розуміли.

Тато вчив мене: Іх бін юнґ. Ду біст кляйн. Ер іст артіґ. Слово „кранк" знаю: це про тата. Пані без упину дивиться на нас. Втирає хустинкою сухі очі. І знову по-німецькому і знову.

Незнайомі слова, ніби погані мухи літають довкола голови. Шумлять щось страшне. Насміхаються з нас, що їх не розуміємо. Що щось страшне діється. Може щось страшенне станеться. А ми дурні. Ми не знаємо. Знає тітка і пані. Погана пані.

Не буду тут. Саня слухає казки тітки. Я до кухні ніби по воду, і на сходи.

Я в хаті. Тато ще кличе: „Лесю, Саню". Тихіше, хрипко. Сідаю в кут за ліжко. Не буду бабуні на заваді. Буду ще татові помагати. І так до ранку.

Вже ясно. А від білого снігу ще ясніше. Ранок недобрий. Усе бачиш. Аж очі тобі вилазять. Ями під очима. Жовта шкіра. Піт на чолі. Усе бачиш ясно, ніщо не приховається. Від того, що бачиш, болить у грудях, аж дихати важко.

Тато зачепився. Залишився на цьому боці. Не кричить вже. Лікар сказав сьогодні: „Найгірше минуло". Сьогодні п'ятниця. У п'ятницю ніколи, доки житиму, не їстиму солодкого. Хоч би гора шоколяди лежала передо мною. Хоч би моргала до мене горіховими оками — не зласую. Ніколи — ніколи! Мати Божа знає про це.

— — — — — — — — — — — —

Як це сталося — не знаю. З хворобою тата забрели до нас у хату страшні слова. Розсілися по усіх кутах і мучать. Відкіля вони взялися — не відаю. Знаю тільки, що мушу їх боятися. І то неабияк боятися!

Є їх сила-силенна, — не перелічиш. І ніколи не знаєш, чи знечев'я не вискочить ще яке нове. Вважай, уникай їх! А то вони можуть нанести нещастя.

Страшні слова починаються поганими літерами. Поганих літер багато — добрих мало. От маєш: Від **х** — хвороба, від **п** — похорон, параліч, від **м** — могила, від **л** — лікар, від **д** — домовина, від **б** — болі, від **к** — крик і багато-багато інших. А з усіх найстрашніше слово від **с**. Його навіть подумати страшно.

Усі ці слова пхаються до голови і не дають спокою. Ні на хвилинку. Хоч відганяєш їх з усієї сили.

Найбільш пильнуйся ввечорі. Останнє слово, що скажеш і останнє, що читаєш, мусить починатися від доброї літери. А то ніч довга, різне страхіття може статися вночі.

Увечорі читаю казку. Останнє слово: життя. **Ж** — добра буква. Нею не починається ніяке страшне слово. Ховаю книжку. Йду спати. Вже в ліжку лізе в голову: **Ж** — жалоба. Гаряче робиться! Зіскакую з ліжка.

— Що ти, Лесю?

— Ще, бабуню, почитаю трішки.

Хап за книжку. При маленькій лямпочці (Саня не спить без світла) знаходжу слово: рибалка. Закриваю книжку. Тепер можна йти спати. Ляк бере подумати, що могло б статися, якби так зосталося на „ж".

Зі сходами теж почалася морока. Вважай, щоб на останній східець стати правою ногою, і нізащо в світі лівою. А то хто-зна, що в хаті застанеш. У нас в кам'яниці сходи почислені. Почнеш лівою — скінчиш правою. Нема страху. Але чужі сходи. Ого! Вгадай тепер! Нераз мусиш назад завертати. Поправляти. Та краще це, ніж яка біда.

Не хочу вже! Не вважатиму! Досить мені цієї мороки! Досить страху! Вже більш не можу! От зараз вилізу лівою ногою. І що мені зробиш?!

Та ні. Тільки подумай. Нанесеш нещастя. Не шкода тобі тата? Ані бабуні?

І знову лічу сходи. Знову обминаю страшні літери. Ще й так не знаєш, чи обережеш.

Вертаюся з міста. Стою під дверима. Страх за горло хапає. Відважуюся:

— А що, Мілю? Все добре?

Міля киває головою. Можу йти до тата.

Сьогодні входжу. У Мілі ніс і очі червоні. З криком лечу в кімнату.

— Чого кричиш? — хапає мене Міля.

— Що там діється, Мілю?! Ти плакала...

— Заспокійся, — гладить Міля мою голову. — Це в мене тільки катар.

*

Великдень. Від ранку боїшся. Скаже тато? А може ні, може забуде — потішаєшся. Та ні! Не уникнеш. Великдень і „це" держаться за руки.

В полудень тато до бабуні:

— Хай діти підуть до Вільхових. Побажають свят. Ні я ні ви не можемо. Це ж наші давні приятелі.

Пропало. Хворому не скажеш, „ні". Від цього йому гіршає.

Вбирають нас. Суконки святкові з мереживом і кокардами. Не можу потрапити в рукави. Не можу застебнути ґудзиків. Руки труситься.

— Щось ти сьогодні довго одягаєшся.

А я хотіла б ще довше і довше. Ми готові. Саня чепуруха. Вона така рада. Уся влізла у дзеркало. Її гарне личко сміється. Що їй!

Ми вже на вулиці. Веду Саню за руку. Ох, коли б вітер заніс хату Вільхових на другий кінець міста. Та вона сьогодні так близько.

Ми під дверима. Стою і наслухую. В середині тихо-тихесенько. „Може пішли в гості", — стрибає весела думка. Легко-легесенько натискаю дзвінок. За дверима заворушилося. Моє серце тріпочеться як дурне.

Відчиняє служниця. Впускає нас. Двері лишає відчинені. Жде. Заглядає на сходи. „Ви самі?". Киваю головою, що так. Роздягаємо загортки. Входимо в кімнату. Стіл накритий, нема нікого. З другої чути гамір. Там голоси. Багато голосів. І туди ми мусимо йти!

Стаємо на порозі. Кімната величезна, як ніколи. Меблі без покрівців, багато світла в очі коле. Як далеко від порога до канапи під вікном! А там пані.

„Спершу привітаєшся з панею і скажеш"...

Бачу все, ніби крізь мряку. Серце вдаряє в горло бум-бум, бум-бум. Стою ще. Дихаю глибоко. Треба йти.

Держу Саню за руку і відважно йду. Яка важка дорога! Ноги наче прилипають до долівки, тяжко їх піднімати. Руки мерзнуть. У горлі засихає. Спотикаюся об килим. Щастя, що не паду. Йдемо далі. Ось і пані. Присідаю в поклоні. Саня теж (вона все те робить, що я).

— Тато і бабуня... тато і бабуня здоровлять... Мій голос страшенно тоненький. Чую його ніби здалека. Язик не повертається. Не можу далі.

Пані жде хвилинку. Відтак до гостей:

— Це діти судді Долинського. Він тепер безвихідно хворий.

Усі очі з канапи і фотелів, ніби злющі пальці, торкаються мого лиця. Колють його. Від цього гаряче. Лице пашить. Так душно.

Нараз двері відчиняються. З шумом вбігає Сяська. За нею її тато і її мама.

— Ах, які милі, кохані! — скрикує пані. Підбігає, вітається. Сяську обнімає, цілує.

— Як я тішуся вами, мої дорогенькі гості!

Ми стоїмо збоку. „Гості" — це дорослі. А і діти, що приходять з дорослими — теж „гості". Діти, що приходять самі — не є „гості". Саня шкрябає мене пальцем по долоні. Їй нудно. Хочеться відійти. Як це зробити?

У кімнаті гамір, сміхи, усім весело.

Сяська і Лінця вхопили за руки нову дівчинку. Шепочуться, хихикають.

Обертаюся в сторону пані і присідаю. (Саня теж). Не бачить. Присідаємо ще два рази. І тихотихесенько висуваємося за двері. Через другу кімнату бігцем. Ми в передній. Хапаю плащики і шуп на коридор.

Тут легше. Кладу плащики на поруччя. Одягаю Саню. Зав'язую міцно шалик (дитина перестудиться). Вона дозволяє. Гризе шоколяду. Даю їй, аби не бекала.

Ми одягнені. Ми на вулиці. Яка вулиця сьогодні весела! Так ясно! Їдуть коні. Біжить біла собачка. На даху голуби.

До хати ще не можна — зарано. Йдемо помалу довкола ринку, раз, другий, і ще раз і ще. Саня дістає куски шоколяди. Гризе і щось лепече.

Я думаю. Щось пригадується. „Безвихідно хворий". „Безвихідно"... що це? Чи не яке страшне слово? Хвороба все має страшні слова. Треба сказати вголос: без-ви-хі-дно. А так! Це ж зрозуміло. Безвихідно це: не може виходити. Непотрібно лякалася. Добра пані Вільхова. Не сказала страшного слова про хворого тата.

Ми вже вдома. Всміхаюся.

— А що, — питає тато, — правда, раді вам були, правда?

— Все було дуже добре, тату. Я тільки трішки спотикнулася об килим, але Саня так чудово кланялася. І ані разу не бекнула.

Тато вдоволений:

— Добре, що пішли між людей. До нас ніхто не приходить. Дичіють біднята.

Скоріш скидаю святкову суконку. Як легко у старій домашній. Стрибаю і підспівую. На Великдень що співають? Ага! Христос воскрес. — „Христос воскрес", — затягую на всякі лади. І так мені весело. І так добре, що другий Великдень ще так далеко.

*

Тато хоче поїхати завтра візником у місто. Подивитися. З татом я. Спати не можу. Так тішуся. Так весело. Буде, як колись. У місті знайомі. Вони сядуть з нами. Поїдемо за місто. Буде, певно, і Сяська і Лінця. Тато на траві. Ми біля нього. Бігаємо, граємося.

Думаєш про це, думаєш і чекаєш ранку. Коли б скоріш завтра.

Рано виймають з шафи татове пальто й капелюх. Так мило чистити татового капелюха. — „А бачиш", — кажу йому, — „висів дармо три роки, а от придався, а от їдеш з нами". Щітка їздить по капелюсі сюди й туди. — „І ще нераз поїдеш, і ще, і ще..." Капелюх готовий. Ні порошинки. Пальто чистить Міля. Я тільки поправляю. Все готове. Жде на нас.

Обід сьогодні страх довгий. Росіл з макаронами їсться так помалу. Не можу більше. Як приїду, докінчу. Стою у капелюсі біля вікна. „Гей, люди добрі! Міля вже їде на візку!"

Тата одягають у пальто і капелюх.

Дивлюся. Сама не знаю, що це. На кріслі сидить такий собі давній тато — „Ходи вже". А я стою. Задивилася на тата. Гаряче з радости.

Ми на візку. Тато всміхається до візника, до сторожа, до крамаря, до людей на вулиці. Бабуня у вікні креслить хрест рукою.

Куди їдемо? Ринок, Францішканська. Там найбільш знайомих. Сьогодні свято. Йдуть на прохід. Спершу до знайомих, а там за місто.

Їдемо. Чудово. Вітрець цілує лице. Влітає у вуха. У грудях його повно. Мало не скрикну „гейга!, гей-га!" Коні йдуть рівно. Цок-цок, цок-цок, б'ють весело підкови об камінь. Сидіння то піднімається, то опускається.

Тато теж аж задихався від повітря. Сидить прямо без опертя. Роздивляється на всі боки: от тут новий дім, там помалювали старий. Цієї крамниці тут не було. Все цікаве, ніби нове.

Де знайомі? Тато киває головою комусь. (Рука тата тяжка, капелюха не підніме). Ще раз киває.

Ні, не бачить. Відвернувся, оглядає виставу. А от інший знайомий.

— Накажи зупинити коні.

Стаємо. Кличемо. Тата товариш підходить. Він збентежений.

— От несподіванка, — каже, — тішуся, що тебе бачу.

А за хвилину:

— Вибач, дуже мені спішно, — і біжить кудись.

— Зайди до мене, — кличе ще тато.

— Так, так, обов'язково. — І вже його нема.

Тато ще киває головою. Оцей бачить, здоровить. Та йде далі. Інші не бачать.

— Може не пізнають, — каже тато.

Та ось! Я мало не вискакую з візка на радощах. Йде Сяська, її тато і мама. З ними нові діти, нові тати і мами.

— Ось-ось! Кличмо їх.

Тато махнув рукою.

— Залиш.

Не хоче.

Оперся спиною об подушки, рукою закрив очі. Може світло заярке. В кімнаті темніше. Друга рука, що її держу, дрижить.

— Хочеш ще поїздити? — питає тихо.

Мені вже не дуже весело. Тепер вже не хочу ні за місто, ні нікуди.

— Кажи візникові до хати.

Вертаємося.

Тата виносять у кріслі на сходи. У відхилених дверях сусідські очі.

— Ти надмірно втомився, — журиться бабуня.

— Ні.

А відтак тяжко і невиразно:

— Не поїду вже більше, мамо, недобре недужому дивитися на світ.

Ховають татове пальто і капелюх. Сідаю на скрині за ліжком. Не хочу бачити.

Так тішилася, так тішилася. Для себе і для тата. Хіба є коли весело до кінця?

*

Не все є так, як дорослі говорять. Вчора Саня питалася бабуні:

— Чому до нас ніхто не приходить в гості?

А бабуня: — Тому, бо хворого уникають. З хворим сумно.

А от ні! Сьогодні був у нас гість, татів товариш. І не було сумно, тільки весело.

Опівдні дзвінок. Відчиняю. Незнайомий пан вітається.

— Чи тато дома?

— Тато вже чотири роки дома.

Входить. Гамірно вітається з татом. Цілує його.

— Я тут проїздом. Щось зачував, що ти нездужаєш. Та не думав, що аж так погано з тобою, мій бідаку.

Тато червоніє.

— Куди ж там! Я був важко хворий. Та тепер мені з кожним днем кращає. Ще тільки трохи пещуся.

Бабуня веде гостя у вітальню. Туди веземо тата. Весела балачка. Все про давні часи. Коли ще обидва у школу ходили. Тато говорить і говорить. Трішки йому тяжко, та не зважає. І все щось смішне. Тато це вміє. Скаже хто інший — не смішно. А скаже тато — мусиш сміятися.

Всі сміються. Тато найбільше. Держу татову руку (так йому легше говорити). Та чогось мені здається, що йому не дуже весело.

Тато з нами за столом. Ніхто не сказав би, що хворий. Хіба, що крісло на колесах.

Гість сидить довго. Тато вже ледве говорить. Нарешті пан прощається. Відходить.

Тато їде у свою кімнату. Бабуня зачиняє двері. Дітям туди не можна. А так хочеться поговорити з татом про цей день, такий інший. Та двері зачинені.

Може бабуня думає, сьогодні річниця.

— Бабуню! Таж надворі снігу нема. А й ялинка щойно буде.

Бабуня не розуміє:

— Будьте чемні і не докучайте.

Стою хвилину під дверима. Чую ніби тихесеньке схлипування. Ні! Саня тут. Причулося мабуть.

Що тепер робити? Ага! Завтра рано лекція з тіткою. А задача не написана. Беру зшиток і відписую з книжки вірш. Дорослі, що його писали, не мали знайомих дітей.

Задача.

Веселе, щасливе дитяче життя.
Нас горе не давить, не тисне журба.
Сміємся, гуляєм, співаєм щодня.
Веселе, щасливе дитяче життя.

Погано написалося. Рука дрижала. Не вдалося. Це все так, коли інакше робиш, а інакше думаєш. Думала про тата і попропускала літери. А тепер, будь ласка, переписуй!

*

У тітки будуть гості. Тітка запросила і нас. Тато хоче, щоб ми пішли. Сам залишиться з Мілею. Це ж у тому самому домі. І ми раз-у-раз заглянемо до тата. Та бабуню тяжко намовити. Не лишить тата самого.

— Підіть, підіть, — просить тато. — Скажете мені про все, і буде, ніби я там був з вами.

Врешті бабуня погоджується.

Входимо. Людей в кімнаті, а людей, аж страшно. Гамір такий! Ще не бачила стільки гостей. Не знаю, кого здоровити. Не здоровлю нікого. Одна дівчинка трохи знайома.

— Хочете зі мною гратися? — і бере нас за руки. Йдемо до малої кімнатки. Тут нема нікого.

Тітка пам'ятає за нас. Дає нам книжку з малюнками. Санині великі сині ока стають ще більші. Вони цілком влазять у книжку. А дівчинка при кожному малюнку щось розказує. Кожний малюнок, ніби її знимка. І це її дімок, це її городчик і коні в неї такі ж саміські і сукня, як у царівни. Усе в неї найкраще, найбагатіше. А ляльок, то вже тисячі-тисяченні. Саня слухає, розкрила уста з дива — язик мало не на бороді. А дівчинка перехвалюється, добре, що знайшла дурня.

Я не слухаю. Мені цікавіше, що роблять дорослі. Там, де вони — шум і гамір. Усі нараз говорять. Журюся. Чи бабуня їх розуміє? Чи зможе оповісти це все? Тато там сам. Жде.

Чути фортепіян. Це тітка грає. Ніхто не вміє так, як вона. Здається, ніби фортепіян плаче. То нараз гучно сміється. Але частіше плаче. Схлипує, як Саня.

Нараз спів. Слухаєш, не наслухаєшся. У нас в хаті ніхто не співає. — Йде пісня про дівчину-рибчину, про вишеньки-черешеньки, про козака, що не хоче сказати правди, про хатину у лузі. Вкінці пісня — чудо. Про неї ані напишеш, ані словом не скажеш, бо серце аж у горлі, не дасть говорити. І груди тиснеш, бо болять.

Вибігаю в темні сіни. Стаю біля вікна. Пісню співають ще раз:

Як ніч м'я покрие, зіронька затліє,
Тоді ти сказала, що прийдеш.
Зіроньки сіяють, тебе виглядають:
Коли ж, ах, коли ж ти прийдеш?

Шепочу ці слова і мені здається, що всі вони давно були в мені. Що колись давно я знала їх всі. Кожне слово це моє слово, всі вони мої слова.

Слухаю і здається, ніби їх співає тоненький, бідний, надламаний голосок.

Далі вже не пісня, а хіба молитва:

Де зірки яскраві, ген в небо синяве,
Візьми, ах візьми м'я з собою.

Чи не жило це в мені? Не співало давно? Невже ж це не моя молитва? Тільки, що я не знала її досі.

Дивлюся в небо. На зорі. Перед очима немов скляна шиба. Що це? Моє лице мокре. Мокре від сліз. Я плачу. Тісний обруч, що давив чоло, вільнішає. Гіркість відступає з горла. Дивно. Ох, Саню, Саню, як добре плакати! Боляче і солодко.

На небі серед зір бачу на одну мить щось чудове. Серце завмирає. Не дихати, щоб не пропало...

Нараз „Лесю! Лесю!" — Саня кличе, шукає мене. Знайшла. Тягне за руку. Йду як сліпа. У вухах шум, не знаю, де я. Немов вертаюся з далекого краю...

— — — — — — — — — — — — —

Так, я верталася з далекого краю, з краю моєї несповненої мрії, моєї незаспокоєної туги.

*

Юні дні мої! Дні моєї ранньої весни! Ви, що (за словами поета) своїм ясним, радісним сяйвом проясніюєте темну життєву путь — надоїли ж ви мені останніми часами, надокучили. Нахабно і вперто пхаєтеся у пам'ять. Не кличу вас, не прошу вернутися, не хочу ні одного з вас пережити вдруге (досить з людини раз перейти життя). Чого вам від мене? Залиште в спокою! Викидаю вас на папір і міцно затріскую за вами фіртку.